Harran ve Çevresi

Arkeoloji

Editörler
Mehmet ÖNAL
Süheyla İrem MUTLU
Semih MUTLU

ŞURKAV
ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI YAYINLARI

Harran ve Çevresi

Arkeoloji

Editörler
Mehmet ÖNAL
Süheyla İrem MUTLU
Semih MUTLU

ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI YAYINLARI
ŞURKAV

ŞURKAV YAYINLARI

Yayın No: 55

Editörler
Mehmet ÖNAL
Süheyla İrem MUTLU
Semih MUTLU

Birinci Basım
Eylül 2019

ISBN : 978-975-7394-55-6

Görsel Yönetmen
Mustafa AKGÜL

Baskı
ELİF MATBAASI
ŞANLIURFA

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 7

SUNUŞ 9

BİRİNCİ BÖLÜM / PALEOLİTİK, NEOLİTİK VE KALKOLİTİK ÇAĞLAR

HARRAN VE ÇEVRESİNDE PALEOLİTİK ÇAĞ
Bahattin ÇELİK **13**

ŞANLIURFA'DA YER ALAN PALEOLİTİK ÇAĞ MAĞARA ve KAYA ALTI SIĞINAKLARI
Ali İLASLAN **21**

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA HARRAN VE ÇEVRESİNDE NEOLİTİK ÇAĞ
Bahattin ÇELİK **33**

GÖBEKLİTEPE'DEN KÖŞK HÖYÜK'E KAFATASI KÜLTÜ: NEDENSELLİK, İŞLEVSELLİK, PSİKANALİZ
Ebru SERBES **53**

HALAF SERAMİĞİ ÜZERİNDEKİ MOTİFLERİN ORTA FIRAT HAVZASINDA DÖVME, KEÇE VE KİLİMLERDE GÜNÜMÜZE YANSIMASI: BİR SEMİYOTİK DEĞERLENDİRME
Özlem EKİNBAŞ **65**

ŞANLIURFA İLİ SINIRLARI İÇERİSİNDE URUK DÖNEMİ YERLEŞİM SİSTEMİ: FIRAT HAVZASI İLE HARRAN OVASININ KARŞILAŞTIRILMASI
Şakir CAN **79**

MÖ ÜÇÜNCÜ BİNDE ORTA FIRAT HAVZASINDA YAŞAM DÖNGÜSÜ ALGISI: GRE VİRİKE ÖRNEĞİ
A.Tuba ÖKSE **107**

MÖ 3. BİNYILDA MALZEME KÜLTÜRÜ AÇISINDAN HARRAN VE ÇEVRESİ
Atilla ENGİN **121**

YENİ KAZILAR IŞIĞINDA HARRAN HÖYÜK ERKEN TUNÇ ÇAĞI MİMARİSİ VE ÇANAK ÇÖMLEK VERİLERİ
Süheyla İrem MUTLU **151**

İKİNCİ BÖLÜM / TUNÇ VE DEMİR ÇAĞLAR

ORTA FIRAT HAVZASI'NDA MÖ 3.BİNDE YÜKSEK AYAKLI ÇANAKLARIN SUNAK OLARAK KULLANIMI
Neşe EDİS **167**

1983-2011 YILLARI ARASINDA HARRAN HÖYÜK'TE BULUNAN TUNÇ ÇAĞI PİŞMİŞ TOPRAK İNSAN FİGÜRİNLERİ
Bekir ÇETİN **179**

2014-2018 YILLARI ARASINDA HARRAN HÖYÜK KAZISI'NDA BULUNAN ERKEN VE ORTA TUNÇ ÇAĞI PİŞMİŞ TOPRAK FİGÜRİNLERİ
Süheyla İrem MUTLU **191**

LATE BRONZE AND IRON AGE STONE BOXES IN THE SOUTHEAST OF AZERBAİJAN, KURGAN GRAVES AND SETTLEMENTS
Anar AGHALARZADEH **211**

ŞANLIURFA MÜZESİ'NDE DEMİRÇAĞ FİBULALARI
Ergün LAFLI – Maurizio BUORA **217**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM / HELLENİSTİK - ROMA DÖNEMLERİ

ESKİÇAĞ KAYNAKLARI IŞIĞINDA HARRAN
Mustafa H. SAYAR **225**

RELIGION AND LAW IN THE ANCIENT EDESSA/URFA REGION DURING THE PERIOD OF THE ABGARID KINGS AND IN THE EARLY ROMAN PERIOD
Jhon F. HEALEY **231**

THE FRAGMENT OF WOMAN STATUE WITH SYRIAC INSCRIPTION WAS FOUND IN HARRAN EXCAVATION .....
Mehmet ÖNAL – Alain DESREMAUX **241**

ŞANLIURFA KIZILKOYUN VE KALE ETEĞİ NEKROPOLÜ KURTARMA KAZI VE TEMİZLİK ÇALIŞMALARI
Müslüm DEMİR **251**

SOĞMATAR
Yusuf ALBAYRAK **271**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM / ORTA ÇAĞ

AŞAĞIÇARDAK MOZAİĞİ
Mehmet Sait YILMAZ **285**

DOĞU ÇARŞISI
Mehmet ÖNAL **299**

ÇARŞI HAMAMI
Mehmet ÖNAL **325**

HARRAN KAZISINDA BULUNAN KÜREVİ KONİK KAPLAR
Mehmet ÖNAL **361**

HARRAN KAZISINDA ORTAYA ÇIKARILAN (2014-2017) İSLAMİ DÖNEM SERAMİKLERİNİN ÖN DEĞERLENDİRMESİ
Sevcan ÖLÇER **419**

MEHMEDİHAN
Mustafa GÜLER **437**

BEŞİNCİ BÖLÜM / METODOLOJİK ÇALIŞMALAR

HARRAN KAZISI VE ÇEVRESİNDE ARKEOLOJİK SORUNLARI ÇÖZMEYE YÖNELİK ARKEOMETRİK ANALİZLER
Mahmut AYDIN **449**

ARKEOLOJİK KAZI ALANLARININ İNSANSIZ HAVA ARACI DEĞERLENDİRME UÇUŞU: HARRAN BAZİLİKA KİLİSE ÖRNEĞİ
Mustafa ULUKAVAK, Abdulkadir MEMDUHOĞLU, Halil İbrahim ŞENOL, Mehmet YILMAZ, Saffet ERDOĞAN, Fred Barış ERNST, Semih MUTLU **457**

LAZER TARAYICI VE İNSANSIZ HAVA ARACI KULLANILARAK KIZILKOYUN MAĞARALARININ MODELLENMESİ
Halil İbrahim Şenol, Abdulkadir MEMDUHOĞLU, Mustafa ULUKAVAK, Saffet ERDOĞAN, Mehmet YILMAZ, Fred Barış ERNST Mehmet ÖNAL , Bekir ÇETİN **467**

ALTINCI BÖLÜM / ÇEVRE DÜZENLEME VE KORUMA

ARKEOLOJİK SİT KORUMA PRATİKLERİ: GÖBEKLİTEPE ARKEOLOJİK SİT ALANI İÇİN ÖNERİLER
Aysun TUNA **479**

KÜLTÜREL ÇEVRE KORUMADA EKO MÜZELER: ŞANLIURFA, HARRAN ÖRNEĞİ
Elmas ERDOĞAN – Özge ÖZTÜRK AŞAN **493**

ŞANLIURFA KÜLTÜREL PEYZAJ ÖGELERİ VE TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ HAFIZA MEKÂNLARI KAPSAMINDA İRDELENMESİ
Elmas ERDOĞAN – Sıla GÜNAÇAN **511**

HARRAN'IN YEREL MİMARİSİ VE KORUNMASI
Fatma Şebnem KULOĞLU YÜKSEL **525**

ŞANLIURFA GELENEKSEL KONUTLARININ EKOLOJİK TASARIM KRİTERLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
Hülya ÖZTÜRK TEL **541**

BESNİ'DE ARKEOLOJİK ALANIN KORUNMASINDA PLANLAMA: BESNİ ALAN YÖNETİM PLANI HAZIRLIK ÇALIŞMALARI VE İLK UYGULAMALARA DAİR ÖNERİLER
Turgut Haci ZEYREK - Ali Nadir ZEYREK **559**

YEDİNCİ BÖLÜM / SANAT

BATILI SEYYAHLARIN FOTOĞRAFLARINDA URFA
Zuhal ÖZEL SAĞLAMTİMUR **577**

KÜLTÜREL ÖĞELER BAĞLAMINDA REKLAMLARDA BİR ŞEHRİ TANIMAK: ŞANLIURFA
Emine Özlem ATAMAN **587**

SOĞMATAR

Yusuf ALBAYRAK*

Abstract

Thanks to the finds uncovered in the Soğmatar Höyük and Necropolis, Soğmatar, starting from the Chalcolithic Age and dating back to the Middle and Early Bronze Age, the Iron Age (BC 1 BC), the Roman Period and the Islamic Period, has survived until today. In the 2nd century AD, the Moon God brought Sin to the forefront with its worship. The abundance of water resources is one of the most important reasons for this uninterrupted settlement. It is clearly seen in the inscription of the reliefs that the main rock is the area of worship. In addition to being used as a worship area, Sogmatar was also used as a Necropolis during the Early Bronze Age and Roman Period. Some of the rock tombs in the necropolis area during the Early Bronze Age were changed and reused in the Roman period. Some graves show the architectural plan of both the Early Bronze Age and Roman period rock tombs at the same time. There are countless quarries in Soğmatar, which is the most common number of rock-cut tombs of the Early Bronze Age, as it has low rocky hills. It is also remarkable that there are many underground tunnels.

Keywords: Cult Center, The cult of Sin, Nekropol, Funerary monument, Kaya Mezarı

Giriş

Antik dönemde Edessa krallığı (Kuzey Mezopotamya'nın Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölgede, Arami halkının M. Ö. 132 yılında kurdukları krallıktır. Bu krallığa Osroene veya Abgar krallığıda denilmiştir[1]. Şanlıurfa il sınırları içerisinde yer alan Soğmatar, Şanlıurfa merkezinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin ise 40 km. kuzey doğusunda Tektek dağlarında önemli pınarların bulunduğu bir yerdedir. 1900'lü yılların başında Soğmatar'ı ziyaret eden Fransız Konsolosu H. Pognon, "burada sürekli bir yerleşme olmadığını, fakat bedevilerin hayvanlarını sulamak için bir toplanma noktası görevi üstlendiğini" söylemektedir[2]. Sayısı 10 olan ana kayaya açılmış su kuyularının bugün bile köylüler tarafından hala kullanılıyor olması Pognon'un söylediklerini desteklemektedir. 1950 yılından sonra yoğun bir şekilde yerleşime uğrayan Soğmatar'da hane sayısı yüze ulaşmıştır. Bu yerleşim sırasında antik döneme ait pek çok yapı tahrip edilmiş, mimari parçalar ev ve bahçelerin duvarlarında devşirme olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise hane sayısı 20'lere düşmüş ve Soğmatar kısmen terk edilmiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, AKSARAY, mail: albayrakyusuf555@hotmail.com

[1] Duval 1975: 36.

[2] Pognon 1907: 12.

Soğmatar'ın bulunduğu alan çoğunlukla alçak tepeler şeklinde kayalıklardan oluşmaktadır. Alana girişte sağ taraftaki alçak tepenin eteklerinde bir Nekropol alanı, ilerde bir höyük, höyüğün güneyindeki tepedeki kayalık üzerinde kabartma ve yazıtlar bulunur (Resim 1). Höyüğün kuzey ve güney yönündeki tepe sırtlarında ve de batıda yer alan tepelerin üzerinde kaya mezarları vardır. Bu mezarlar, Höyük etrafında bir daire çizer şekilde yoğunlaşmıştır. Höyükten uzaklaşıldıkça mezar sayısı azalmaktadır. Bu mezarların tamamının girişinin höyüğe dolayısıyla höyük arkasındaki tepedeki kabartmalara bakması dikkat çekici bir özelliktir. Diğer bir özellik ise, höyüğü görmeyen tepelerde kaya mezarının olmamasıdır. Soğmatar'da geniş bir girişe sahip ve içeride nişler yer alan, Kutsal Alan diyebileceğimiz ana kayaya oyulmuş mekanlar, yakın dönemlerde konut olarak kullanım görmüştür (Res. 2).

Soğmatar ve Yakın Çevresinde Yapılan Araştırmalar

1910'lu yılların başında Pognon[3], 1950 ve 1980'li yıllarda Segal[4] ve Drijvers[5], 2012 yılından itibaren tarafımdan yapılan araştırmalar[6] ve 2013 yılından itibaren de Soğmatar'ın bulunduğu Tek Tek dağlarında B. Çelik tarafından[7] araştırmalar yapılmış olup, bu araştırma ve sonuçları yayınlanmıştır.

Kutsal Alan Olarak Ay Tanrısı Sin'e Tapınım

Soğmatar'da araştırma yapan Pognon, Segal ve Drijvers, Soğmatar'ın Kutsal bir alan olduğunu belirtirler. Buna delil olarak da Soğmatar'daki rölyef ve yazıtları gösterirler. Bizim son yıllarda yapmış olduğumuz araştırma ve kazı çalışmaları da bu görüşü desteklemektedir. Sözü edilen bu rölyef ve yazıtlardan 2 tanesi Höyüğün hemen güneyinde kaya mezarı bulunmayan bir tepenin kuzey sırtında ana kaya üzerinde yer alır. Burada yer alan 2 rölyeften sağdaki, cepheden tasvir edilen ayakta duran bir erkeğe aittir. Bu kabartma kemerli, iki sütunlu ve iki basamaklı bir çerçeve içerisinde yer alır. 1.10 m. yüksekliğindedir. Kabartmanın başının etrafında başlığa benzeyen şualar yayılmaktadır. Gövdeyle kalça hizasında birleşen sağ kol, bükülmüş şekilde hafifçe ileri uzanmaktadır. Sağ dirseği üzerinde ise tanımlanamayan bir nesne taşımaktadır. Giysisi dizlerine kadar uzanmaktadır. Kabartmanın sağ tarafında, çerçeve dışında, bir yazıt yer almaktadır[8]. Diğer rölyef ise ayakta duran kabartmanın sağ tarafındaki kayaya oyulmuş bir büsttür. Büst, bir niş içerisine yerleştirilmiştir. Büstün omuzları arkasında uçları yukarı doğru uzanan bir hilal görülmektedir. Büstün her iki yanında, nişin dışında yazıtlar yer almaktadır. Yazıtlardan birinde, "*Šila'nın oğlu Šila bu büstü Adona'nın oğlu Tirdat ve kardeşlerinin hayatı anısına tanrı Sin için yaptı*." yazmaktadır[9]. Bu büstün, Harran'ın ay tanrısı Sin oduğu bu yazıttan anlaşılmaktadır. Sin'in sembolü olan ay motifinin büstün omzunun üst tarafında bulunması da bunu desteklemektedir[10].

Soğmatar'daki *Sin* kültünün varlığı diğer yazıtlarda da sık bir şekilde vurgulanmıştır. Bu yazıtlarda *Sin*'in yanında "tanrıların efendisi" olarak tanımlanan *Maralahe* ismi de okunmaktadır[11]. Soğmatar'da, Maralahe'nin isminin geçtiği iki yazıt daha ele geçmiştir. Bu iki yazıtın üzerinde tarihleri de verilmiştir. Tarihler, yakınlarında yer alan erkek kabartmasının yazıtının tarihi ile aynıdır. Aynı tarih ve ayda yazılan yazıtlardan birinde "*476 (M.S. 165) yılının Šebat(Şubat) ayında Ben, Arap valisi, Adona'nın*

[3] Pognon 1907.

[4] Segal 1953; 1954; 1967.

[5] Drijvers 1972; 1980.

[6] Albayrak 2015; Albayrak-Mutlu 2014; Albayrak-Mutlu 2016; Albayrak-Mutlu 2018; Albayrak-Mutlu-Mutlu 2017; Mutlu-Albayrak 2018; Albayrak-Mutlu-Mutlu-Çelik 2019; Çelik-Mutlu-Mutlu 2019.

[7] Çelik 2014; Çelik 2015; Çelik 2016; Çelik 2017; Çelik 2018; Çelik 2018a.

[8] Drijvers 1972: 11,12.

[9] Drijvers 1980: 123; Drijvers-Healey 1999: 89

[10] Segal 1954: 55.

[11] Drijvers 1980: 75-78; Drijvers-Healey 1999: 78.

oğlu Tridates bu sunağı ve sütunu Maralahe için, efendim kralım ve onun çocukları için, babam Adona için, kendi hayatım, kardeşlerim ve çocuklarım için yaptım ve diktim"[12] yazarken diğerinde "*476 (M.S. 165) Šebat (Şubat) ayında ben Adona'nın oğlu Maniš ve Ma'na ve Alkur ve Belbena ve Alkur, onun kardeşi, biz bu kutsanmış tepede bu anıtı diktik ve yöneticimin besleyip büyüttüğü kişi için bir taht koyduk. O, yönetici Tridates'ten sonra büdar olsun ve O, tahtı o kişiye versin. O zaman O, mükâfatını Maralahe'den alacak. Ve eğer tahtı geri çekerse ve anıt yıkılırsa tanrı onu bilsin*" yazmaktadır[13].

Soğmatar'da Pognon tarafından tespit edilen ve bugün Pognon mağarası olarak adlandırılan mağaranın güney, kuzey ve batı duvarlarında ayakta tasvir edilen insan kabartmaları ve yazıtlar görülmektedir. Yazıtlarda dönemin Valileri, çocuklarının isimleri ve bu kabartmaların kimin için yapıldığı yazmaktadır[14]. Bu kabartmaların birinin başının üst tarafında Sin'in sembolü hilalin olması *Sin*'in Soğmatar kutsal alanındaki varlığını bir kez daha ortaya koymaktadır (Resim 3).

Taş Ocakları

Soğmatar'da 20 adet taş ocağı yer alır (Resim 4). Bunlarının 9 tanesi 9 tepede yer alan tonozlu kaya mezarlarının hemen yanındadır. Diğer taş ocaklarının 3'ü, tonozsuz kaya mezarlarının yanında, 8'i de kaya mezarların yakınındaki tepelerde yer alır. Soğmatar'ın batı ucunda yer alan tepenin doğu sırtındaki taş ocağında, uzunluğu 3.35 m, genişliği 3.60 m, kalınlığı da 80 cm olan bir bloğun üzerine taslak halinde işlenmiş aslan figürü bulunmaktadır. Söz konusu heykelin blok olarak kayalık alandan çıkarıldığı, tam olarak bitirilmediği ve sadece kontörlerinin belirgin olduğu görülmektedir (Resim 5).

Kaya Mezarları

Soğmatar'ın girişinde sağdaki alçak kayalık tepenin güneye bakan eteklerinde bir Nekropol alanı ve bu alanda kaya mezarları yer alır (Resim 6). Nekropol alanı dışında ise, kayalık tepeler üzerinde bir veya birden fazla kaya mezarı bulunur. Bu mezarlar Roma dönemi mimari özelliklerini yansıtırlar. 9 tepede, üzerinde anıtsal yapı bulunan tonozlu mezar olarak adlandırılan 9 tane mezar vardır. Bugün bu mezarların üzerlerindeki anıtsal yapılar yıkıntı halinde olup, mezarların girişleri iki tanesi hariç, tamamen kapanmıştır. Segal 1953 yılında Soğmatar'a geldiğinde bu anıt mezarlara birden dokuza kadar numara vererek batıdan doğuya doğru sıralamış, bazı mezarların mimarisi hakkında bilgi vermiştir[15]. Bu 9 yapının ortak özelliği; kayalık tepeler üzerinde, ana kayaya oyulmuş kaya mezarlarının olması ve üzerlerinde de silindirik, dikdörtgen veya kare planlı anıtsal mezar yapıların bulunmasıdır (Resim 7). Bu tonozlu kaya mezarları dışında, 6 tepe üzerinde 6 tane daha kaya mezarı bulunur.

İçerilerine girilebilen Nekropol alanı dışındaki Roma Dönemi kaya mezarlarını; merdivenli dromoslu tek odalı 3 Arcasoliumlu mezarlar, merdivenli dromoslu geçişli iki odalı 5 Arcasoliumlu mezarlar, merdivenli dromoslu 3 odalı 9 Arcasoliumlu mezarlar, merdivenli dromoslu tek odalı kilineli mezarlar şeklinde sınıflandırabiliriz.

Nekropol alanında 2016 yılında Şanlıurfa Müzesi başkanlığında başlatmış olduğumuz kazı ve temizlik çalışmaları 2017 yılında da devam etmiştir. Çalışmalar sırasında 54 tane kaya mezarı ortaya çıkarılmıştır. Nekropoldeki bu 54 mezarın tümü, Erken Tunç Çağı'nda açılmış olan ve Roma Dönemi'nde de kullanılmaya devam edilen kaya oyuğu mezarlardır (Resim 8). Mimari özelliklerine göre Nekropol alanındaki bu mezarlardan 36 tanesi Erken Tunç Çağı mimari plan özelliklerini koruyarak günümüze sağlam şekilde ulaşmıştır. Bu mezarlar muhtemelen Romalılar tarafından ya bilerek olduğu gibi bırakılmış ya da toprak altında kaldığı için gözden kaçmıştır. Çünkü, kazı çalışmalarımız sırasında

[12] Segal 1967: 294.

[13] Drijvers 1972: 8; Drijvers 1980: 126.

[14] Pognon 1907: 23-25.

[15] Segal 1953: 97.

bu mezarların çoğunluğunu toprak zeminden yaklaşık 1.00 veya 1.50 m. derinde tespit edip ortaya çıkarmıştık.

Mezarlardan 10 tanesi Roma dönemi kaya mezarı mimari özelliği göstermektedir. Romalılar bu alana geldiklerinde hazır kaya mezarları buldukları için, yeniden ana kayaya mezar açmamışlar, mevcut olan kaya mezarlarını genişleterek kendi mezar mimarilerine göre değiştirmişlerdir. Bu değiştirmeyi mimari planda ve işçilikteki farklılıkta da açıkça görmekteyiz. Kuyu şeklinde olan giriş kısmı, güneye doğru genişletilerek merdivenli üzeri açık koridor olan dromos eklenmiş, mezar odasına girişi sağlayan kapı genişletilmiş, mezar odasının içerisine ölülerin yatırıldığı Arcaseliumlar eklenmiştir (Resim 9). Arcaseliumların sayısı her duvarda bir tane olmak üzere 3 tür. İçeride giriş kapısının sağına zemine Botros adı verilen kare şeklinde çukurlar da açılmıştır. Diğer 8 mezar ise, Roma mimarisine uyarlanmaya çalışılırken herhangi bir nedenle yarım bırakılmıştır. Bu uyarlama sırasında ya dromoslar yarım bırakılmış, ya da Arcaseliumların sayısı bir ya da iki olarak bırakılmıştır (Resim 10). Bu 8 mezar plan olarak hem Erken Tunç Çağı hem de Roma dönemi kaya mezarı mimarisi plan özelliği göstermektedir.

Erken Tunç Çağı'na ait ana kaya oyularak yapılmış oda mezarlar, Orthmann[16] tarafından "kuyu-ve-oda-oda mezar" olarak adlandırılmıştır. Soğmatar'daki Erken Tunç Çağına ait olan olan kuyu girişli kaya mezarların tümü tek odalıdır. Kuyu girişi, kare, dikdörtgen veya daire bir plan göstermektedir. Kuyu giriş genişliği 1.00 m ile 2.50 m. arasında, derinliği ise 1.50 m. ile 2.50 m. arasında değişmektedir. Mezar odasına girişi sağlayan kapı genişliği 0.50 m. ile 0.80 m. arasında, yüksekliği 0.60 m. ile 1.00 m arasında, derinliği ise 0.40 m. ile 0.70 m. arasında değişmektedir. Kuyuya mezar girişine ulaşmak için merdivenler, ayak basma çıkıntıları ve girintileri yapılmıştır. Bazılarında ise herhangi bir basamak benzeri mimari yoktur. Giriş kapısından mezar içine girmek için mezar odası içerisine rampa, tek basamak ya da iki basamak yapılmıştır. Mezar odası plan olarak kare, dikdörtgen ve oval olmak üzere farklılık gösterir. Soğmatar kaya mezarlarının oda yüksekliği 1.00 m. ile 3.00 m. arasında, genişliği 1.50 m. ile 4.00 m. arasında, uzunluğu ise 1.50 ile 4.50 m. arasında değişmektedir. Çoğu mezar odası sade bırakılmışken bazı mezarlarda giriş kapısının sağ ve solunda sekiler, karşı duvarda ise Sunaklar yer almaktadır. Sunaklar, giriş kapısının tam karşısındaki duvara, duvarın tam ortasına, ana kaya işlenerek yapılmıştır (Resim 8). Giriş kapısının sağ ve solunda yer alan sekilerin bazıları derin olmayan tekne tarzında bazıları ise düz şekildedir. Sekilerin bazıların üzerinde kanallar yer almaktadır. Bu mezarlarda insan kemikleri yanında hayvan kemikleri de bulunmuştur. Mezar odasına girişi sağlayan kapılar Erken Tunç Çağında Monoblok dikdörtgen taşlar ile, Roma Döneminde ise Monoblok yuvarlak taşlar ile kapatılmıştır. Monoblok kapı taşının mezar açılırken yerleştirildiği giriş yanına oyuklar da eklenmiştir.

Soğmatar Nekropol alanındaki kaya mezarlarını tarihlendirmede bize yardımcı olan pek çok mezar hediyesi ele geçmiştir. Bu hediyelerden en dikkat çekeni Erken Tunç Çağı'na ait minyatür çocuk oyuncağı arabası ve diğer arabalara ait parçalardır. Sağlam olarak ele geçen bir araba, dört tekerlekli olup koşum hayvanı bulunmamaktadır. Kasa tabanının ön kısmında yüksek bir siperlik yer almaktadır. Kasanın arka ve yan kenarları ise alçak bir paravanla çevrilmiştir. Araba, bu formuyla siperlikli-alçak kasalı olarak nitelendirilmiştir. Diğer mezar hediyeleri, at figürini ve bu atın çektiği arabaya ait parçalar, kuş motifli çıngırak ve onlarca mezar sunu kaplarıdır. Yine, Erken Tunç ve Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen Tanrıça figürinleri ve dua eden kadın figürinleri de önemli buluntular arasındadır.

Höyük

Soğmatar'da kayalık tepeler arasındaki düzlükte yer alan Höyükte (Resim 11) yapmış olduğumuz araştırma sonucunda, seramikler temel alınarak Kalkolitik Dönem'e ait yoğun taşçık katkılı kaba yapım seramik parçaları az da olsa görülmüştür. Höyükte ayrıca geçiş seramiği olarak adlandırılan, Geç

[16] Orthmann 1979: 101.

Kalkolitik sonu Erken Tunç Çağı'nın başında görülmeye başlayan ve Erken Tunç Çağı'nın ilk evrelerinde de görülmeye devam eden üçgen tutamaklı, perdahlı pişirme kaplarına da rastlanılmıştır.

Erken Tunç Çağı'nın ilk ve ikinci yarısını da temsil eden seramik grupları da değerlendirilen malzeme arasında yer almaktadır. Söz konusu dönemin karakteristik özelliklerini gösteren pembe, devetüyü ve yeşilimsi devetüyü hamur renklerinden oluşan ve Yalın Basit Mallar grubuna giren seramikler höyüğün hemen her tarafında yoğun olarak ele geçmiştir. Yalın Basit Mal grubuna giren Erken Tunç Çağı seramiklerinin bir kısmı üzerinde herhangi bir bezeme ve işlem bulunmamasına karşın Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Erken Tunç Çağı seramiğinin özellikle ikinci evresinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılan Yatay Bant Boya Bezeme, Yatay ve Dalgalı hatlardan yapılmış boya bezeme ve Saklı Astar başlıca Yalın Basit Mallar (Plain Simple Ware) grubu olarak ele geçen malzeme arasında yer almaktadır. Ayrıca yine ETÇ III-IV evrelerinde bölgede yoğun olarak karşılaşılan Metallik Mal grupları yoğun olarak tespit edilen Erken Tunç Çağı Seramik grupları arasındadır. Çok yoğun olmamakla birlikte M. Ö I. Binyıla ait Demir Çağ'a ait parçalar da tespit edilen dönem arasındadır[17]. Höyüğün güneybatısı, kuzeyi ve kuzeybatısında ise Roma Dönemi'ne ait günlük kaplar da ele geçen diğer seramik gruplarını oluşturmaktadır. Son olarak oldukça yoğun olarak tespit edilen mal grubunu ise özellikle İslami Dönem'in sırlı seramikleri başta olmak üzere Orta Çağ'a tarihlendirilen dar ağızlı geniş çömlekler ile dışa dönük ağız kenarlı, kısa ve uzun boyunlu çömlekler oluşturmaktadır. Son olarak çok yoğun olmamakla birlikte çekirdek ve dilgi parçaları başta olmak üzere çakmaktaşı parçaları da toplanan buluntu grupları arasında yer almaktadır (Resim 12).

Değerlendirme ve Sonuç:

Soğmatar'ın, Höyük'ten elde edilen verilere göre, Kalkolitik Çağ'dan başlayıp, Orta ve Erken Tunç Çağı, Demir Çağı (M.Ö I. Bin), Roma Dönemi ve İslami Dönem'den günümüze kadar uzanan oldukça geniş bir dönemde yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır. Höyük'teki Kalkolitik Dönem özelliği gösteren seramikler, Orta Fırat Bölgesi'nde görülenlerle benzerlik göstermektedir. Orta Fırat Bölgesi'nde Kalkolitik Dönem seramiklerinin görüldüğü ve karşılaştırma yapılabilecek temel yerleşimler; Hacınebi[18]. Tilbeş Höyük[19], Şavi Höyük[20], Şaraga Höyük[21], Şadi Tepe[22], Jebel Aruda[23] olarak verilebilir. Ayrıca geçiş seramiği olarak adlandırılan, Geç Kalkolitik sonu Erken Tunç Çağı'na ait seramikler, Orta Fırat Bölgesi kuzeyindeki Tilbeş Höyük ve Kurban Höyük'te de görülmüştür[24]. Yine, Birecik ve Karkamış Baraj Bölgelerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında da bu geçişi temsil eden yerleşimler tespit edilmiştir[25].

Kutsal bir alan olarak Soğmatar, ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Assur ve Babillilerin inancından gelen Pagan (putperest) dinin ve bu dinin tanrılarından "*Maralahe*"nin yani tanrıların efendisinin merkezidir. *Maralahe*'nin isminin Soğmatar'daki pek çok yazıtta sık sık dile getirilmesi de bunun en önemli delilidir. Ayrıca bazı büst ve kabartmaların Harran'ın ay tanrısı *Sin*'in sembolünü taşıması ve yazıtların bazılarında *Sin*'in isminin geçmesi Soğmatar'ın önemini bir kat daha arttırmaktadır. Pagan dininde Ay tanrısı *Sin*, Mezopotamya'nın en eski ve köklü tanrılarından biridir. Ayın efendisi

[17] Matney 2011: 443-463.

[18] Pearce 2000: 117-118; Stein-Mısır 1994: 145-154.

[19] Fuensanta-Mısır 1997: 227.

[20] Dittmann-Grewe-Huh-Schmidt 2001: 233.

[21] Sertok 2007: 455.

[22] Algaze 1989: Fig.35.

[23] Van Driel 1983.

[24] Fuensanta- Rothman-Bucak 1998: 209.

[25] Algaze-Breuninger-Knudstad 1994: 16-26.

olarak da anılan *Sin* aynı zamanda sonsuzluğun ve bereketin de sembolüdür. Kuzey Mezopotamya'da ise Harran, bu kültün yüzyıllarca süren etkinliği ile tarih sahnesinde önemli bir yere sahiptir[26].

Soğmatar, Erken Tunç Çağı ve Roma dönemlerinde Nekropol olarak da kullanılmıştır. Bu alanda tespit ettiğimiz yüzün üzerinde kaya mezarı bunu açıkça göstermektedir. Erken Tunç Çağına tarihlenen ana kaya oyularak yapılan kuyu tarzı oda mezarların, Anadolu'da sayı olarak en fazla görüldüğü Nekropol alanının Soğmatar'da olması da önemlidir. Erken Tunç Çağı'na ait ana kaya oyularak yapılmış bu mezarlar, "kuyu girişli oda mezar" olarak adlandırılmıştır. Bu ismin verilmesi, bu mezarların girişlerinde yüzey ile mezar odasının kapı girişi arasında, genişlikleri 1.00 ile 2.00 m., derinlikleri 1.50 ile 3.50 m. ve plan veya kesitleri kare ve daire arasında değişebilen, basamaklı veya basamaksız olabilen, dikey kuyu şeklinde bir ara ulaşım yolu olmasıdır[27].

Soğmatar'daki kuyu girişli oda mezarlar, Erken ve Orta Tunç Çağlarında Suriye'de yaygındır. Tell As'ın 800 m güneybatısında bulunan bir mezarlıkta 8 kuyu girişleri olan mezar açığa çıkmıştır[28]. Yine Kuzey Suriye'de Ansari'de[29], Tell Hadidi'de[30], Selenkahiye'de[31] ve Kıbrıs'ta Erken Tunç Çağı boyunca Vounos, Lapatsa ve Lapitkos'da, kuyu girişli oda mezarları görmekteyiz[32]. Tunç Çağı'nın yaygın mezar türlerinden olan oda mezarlar ise, Tunç Çağı'nın erken evrelerinde Alaca Höyük Prens mezarları[33] ile ortaya çıkmıştır. Bütün Çağ boyunca, Kuzey Suriye'de yaygın olan kayalara oyularak elde edilmiş oda mezarlar Anadolu'nun Güneydoğu kesimini etkilemiştir[34]. Güney Doğu Anadolu Bölgesinde; Oylum Höyük, Leylit Höyük, Gedikli-Karahöyük, Tilmen Höyük ve Titriş Höyük'de Oda mezar geleneği görülür[35]. Soğmatar'daki kuyu girişli tek odalı kaya mezarlarına en yakın örnek Gaziantep-Oğuzeli'ndeki kuyu girişli tek odalı kaya mezarıdır[36] Soğmatar'daki Erken Tunç Çağı mezar odaları dikdörtgen, kare ve oval plan göstermektedir. Soğmatar Nekropol alanındaki kaya mezarlarını tarihlendirmede bize yardımcı olan mezar hediyelerden en dikkat çekeni Erken Tunç Çağı'na ait minyatür çocuk oyuncağı arabadır. Benzerlerini Gaziantep Müzesi'nde[37], Diyarbakır Müzesi'nde[38] ve Adana Arkeoloji Müzesi'nde de[39] görmekteyiz. Diğer mezar hediyesi, kuş motifli çıngırağın benzeri Şanlıurfa/Gre Virike'de[40] ele geçmiştir.Soğmatar'da Nekropol alanı dışındaki tepelerde görülen kaya mezarlarının tümü Roma Dönemi kaya mezarı mimari planı göstermektedir. Mezarlar, plan olarak giriş, kapı ve iç mekandan oluşmaktadır. Mezarların tümü merdivenli Dromosludur. Roma mimarisi plan özelliği gösteren kaya mezarlarına en yakın örnek olarak, Şanlıurfa Kale Eteği Nekropolü[41] ve Kızılkoyun Nekropolünde de görmekteyiz.

Soğmatar, dini, politik bir merkez ve Nekropol alanı olması yanında ana kaya oyularak oluşturulan kutsal alanlar, yaşam mekanları ve su kaynakları nedeniyle ile dikkat çekmiştir. M. S. 2. yüzyılda ön plana çıkan ve M. S. 3. yüzyıla kadar önemi koruyan bu kutsal alan, Hıristiyanlığın yayılması ile önemini yitirmiştir.

---

[26] Özfırat 1994: 72-84.

[27] Meyer 1991: şek. 11, 15.

[28] Du Messil Du Buisson 1927: 185-6.

[29] Suleiman 1984: 2.

[30] Dornemann 1978: 25.

[31] Van Loon 1968: 26.

[32] Dikaios-Steward 1962: 217-22.

[33] Özgüç 1948: 40-47.

[34] Orthmann 1979, 101.

[35] Woolley 1914: 87-93.

[36] Engin-Beyazlar 2010: 20.

[37] Özgen 1986: 165-171, fig. 2, pl XV/b-c; Sevin 2003: 111.

[38] San 2009: 599-605, res. 1-2.

[39] Özgen 1986: 165-171, fig. 3, pl. XVI/a-b.

[40] Ökse ve Görmüş: 2008: şek. 8.

[41] Albayrak 2017: 281.

Kaynakça

ALBAYRAK, Y. (2015) "Soğmatar Kült Merkezi ile İlgili Yeni Öneriler", *Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi,* sayı 2, 179-194.

ALBAYRAK, Y. (2017) "Şanlıurfa Kale Eteği Nekropolü Kaya Mezarları", *Karadeniz, Üç Ayda Bir Yayınlanan Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 36, 279-289

ALBAYRAK, Y.- S. İ. MUTLU (2014) "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2012", *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 337-352.

ALBAYRAK, Y.- S. İ. MUTLU (2016), "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2013", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 259-278.

ALBAYRAK, Y.- S. İ. MUTLU – S. MUTLU (2017) "Soğmatar Nekropolünde Yeni Keşifler", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 60, 18-19.

ALBAYRAK, Y.- S. İ. MUTLU (2018) "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 525-544.

ALBAYRAK, Y.- S. İ. MUTLU – S. MUTLU – B. ÇELİK (2019) "Soğmatar'da Sunaklı Kaya Oyuğu Mezarlar", *Karadeniz,* Sayı: 41, 263-274.

ALGAZE, G.–R.BREUNİNGER.-J.KNUDSTAD (1994) "The Tigris-Euphrates Archaeological
Resonnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas", *Anatolica,* 20, 1-96.

ALGAZE, G. (1986) "Kurban Höyük and the Late Chalcolithic Period in the Northwest Mesopotamian Periphery: A Preliminary Assessment", Ed. U. Finkbeiner ve W. Röllig, *Gamdat Nasr Period or Regional Style?,* Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 274-315.

ALGAZE, G. (1989) "A new Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Resonnaissance Project", *JNES,* 48, 1, 241-282.

ÇELİK, B. (2014) "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neoloitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması 2013", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı.* 2.Cilt, Gaziantep.

ÇELİK, B. (2015) **"**Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması", BELGÜ, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, 87-108.

ÇELİK, B. (2016) **"**Yeni Buluntular Işığında Seramiksiz Neolitik Dönem Erkek Figürleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 17, 3-16.

ÇELİK, B. (2017) **"**Şanlıurfa ili Yüzey Araştırması 2017", *Karadeniz,* 36, 36-75.

ÇELİK, B. (2018) **"**Şanlıurfa ili Neolitik Dönem Yüzey Araştırmaları", 2018, *Karadeniz, Uluslarası Bilimsel Dergi*, Vol. 40, 2018, 52-63

ÇELİK, B. (2018a) **"**2016 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması", *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* 1. Cilt, Bursa, 203-224.

ÇELİK, B.- S. İ. MUTLU – S. MUTLU (2019) "Şanlıurfa'daki Soğmatar Kült Alanından Bir Aslan Kabartması Taslağı", *Karadeniz,* Sayı: 41, 136-143.

DİKAİOS, P – J. R. STEWART (1962) *The Stone Age and Early Bronze Age in Cyprus. The Swedish Cyprus Expedition,* IV, 1A. Lund. The Swedish Cyprus Expedition.

DİTTMANN, R. C. – C. GREWE- S. HUH – C. SCHMIDT (2001) "Şavi Höyük Yüzey Araştırması" Ed. N. Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu, *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları, Ankara: ODTÜ TAÇDAM, 233-262.*

DORNEMANN, R.H. (1978) "Tell Hadidi: A. Bronze Age City on the Euphrates." *Arch.,* 31/6, 20-26.

DRİJVERS, H. Jan W. (1972) *Old Syriac (Edessean) Inscriptions*, E.J. Brill, Leiden.

DRİJVERS, H. Jan W. (1980) *Cults and Beliefs at Edessa*, E.J. Brill, Leiden.

DRİJVERS, H. Jan W. – F. J. HEALEY (1999) The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Oshroene: Text, Translations and Commentary, Koninklijke, Brill NV, Leiden.

DU MESNİL DU BUİSSON (1927) "Les ruines d'el-Mishrifé, au Nord-est Homs (Ĕmèse)" *Syria*,8, 13-33.

DUVAL, R. (1975) Histoire D'édesse, Politique, Religieuse et Littéraire. Amsterdam.

ENGİN A. – A. BEYAZLAR (2016) "Bir Erken Tunç Çağı II-III Kaya Oyuğu Mezarı ve Ortaya Koyduğu Yeni Bulgular", *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Art&Humanities Journal Volume 5*, 1-44.

FUENSANTA, J. G. – A. MISIR (1997) "Excavations at Tilbeş Höyük: The 1996 Season", *KST,* 19, 1, 227-244.
FUENSANTA, J. G. – M. S. Rothman – E. BUCAK (1998) "1997 Salvage Excavations at Tilbeş Höyük", *KST*, 20,1, 207-218.
MATNEY, T. (2011) "The Iron Age of Southeastern Anatolia", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10.000-323 B.C.E.,* ed. Sharon R. Steadman and Gregory McMahon, Oxford University Press, 443-464.
MEYER, J. W. (1991) *Gräber des 3. Jahrtausends v. Chr. İm syrischen Euphrattal, 3. Ausgrabungen in Samsed-din un Djerniye.* Bonn: Saarbrücker Druckerei und Verlag (Schriften zur Vorderasiatischen Archäologie, Herausgegeben von Winfried Orthmann Band 3).
MUTLU S. İ.- Y. ALBAYRAK (2018) "Harran ve Soğmatar'da Sin Kültünün Varlığı", *Karadeniz,* Sayı: 37, 133-144.
ORTHMANN, W. (1979) "Burial Customs of the 3rd Millenium B. C. İn Euphrates Valley." J. C. MARGUERON (Ed), *Le Moyen Euphrate: Zone de contacts et d'echanges (Actes du colloque de Strasbourg 10-12 Mars 1977)*. Strasbourg, 97-105.
ÖKSE, A. T. ve A. GÖRMÜŞ (2008) "Gre Virike'de Bulunan Bir Kuyu Mezar ve Mezar Eşyası Arasında Ele Geçen Bir Pişmiş Toprak Çıngırak", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2008/1: 7-19.
ÖZFIRAT, A. (1994) *Eskiçağda Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 72–84.
ÖZGEN, E. (1986) "A Group of Terracotta Wagon Models from Southeastern Anatolia", *Anatolian Studies,* 36, London, 165-171.
ÖZGÜÇ, T. (1948) Ön Tarih'te Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri. Ankara: (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII: seri- No. 17).
PEARCE, J. (2000) "The Late Chalcolithic Sequence at Hacınebi Tepe, Turkey" Ed. C. MARRO ve H. HAUPTMANN, Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires (Varia Anatolica 11) (Actes du colloque d'Istanbul, 16-19 decembre 1998), Paris: Instuut Francais d'Etudes Anatolinnes d'Istanbul, 115-143.
POGNON, H. (1907) Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossoul, Paris.
SAN, O. (2009) "Diyarbakır Müzesinde Yer Alan İki Adet Pişmiş Toprak Araba Modeli", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, İstanbul, 599-605.
SEGAL, J. B. (1953) "Pagan Syriac Monuments in the Vilayet of Urfa", *Anatolian Studies*, Vol. 3, 97-119.
SEGAL, J. B. (1954) "Some Syriac Inscrptions of the 2nd-3rd Century A.D.", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* Vol. 26, 2-36.
SEGAL, J. B. (1967) "Four Syriac Inscriptions". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* University of London, Vol. 30, No. 2, Fiftieth Anniversary Volume, 293-304.
SERTOK, K. (2007) "Fruit Stands and the Definition of a Cultural Area around Carchemish", *E*uphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium BC, ed. Edgar Peltenburg, *Levant Supplementary Series 5*. Oxford: Oxbow Books, 238-249.
SEVİN, V. (2003) Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar Eski Anadolu ve Trakya, İstanbul.
STEİN, G - MISIR, A. (1994) "Mesopotamian-Anatolian Interaction at Hacınebi, Turkey: Preliminary Report on the 1992 Excavations", *Anatolica,* 20,145-189.
SULEİMANN, A. (1984) "Excavations at Ansari-Aleppo fort he Seasons 1973-1980." *AKKADİCA,* 40: 1-16.
VAN DRİEL, G. (1983) "Jebel Aruda, The 1982 Season of Excavation-Interim Report", *Akkadica,* 33, 1-26.
VAN LOON, M. N. (1968) "First Results of the 1967 Excavations at Tell Selenkahiye." *Les Annales Archeologiques Arabes Syriennes,* 18: 21-36.
WOOLLEY, C. L. (1914) "Hittite Burial Customs." University of Liverpol Annals of Archaeology and Anthropology, VI, 87-98.

Resimler

Resim 1: Ay Tanrısı Sin Kabartması ve Yazıtlar

Resim 2: Soğmatar'ın Girişi, Nekropol Alanı, Tepeler ve Höyük

Resim 3: Pognon Mağarası

Resim 4:Taş Ocağı

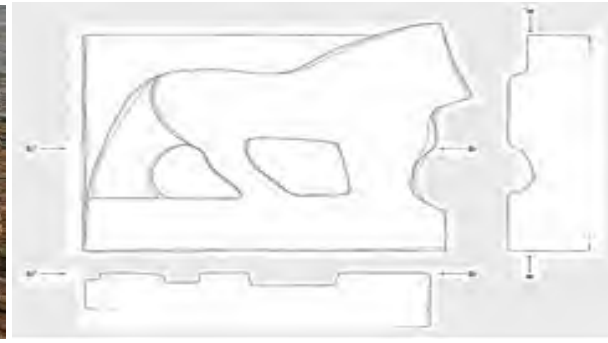

Resim 5: Aslan Heykeli

Resim 6: Nekropol Alanı

Resim 7: Tonozlu Kaya Mezarı ve Planı

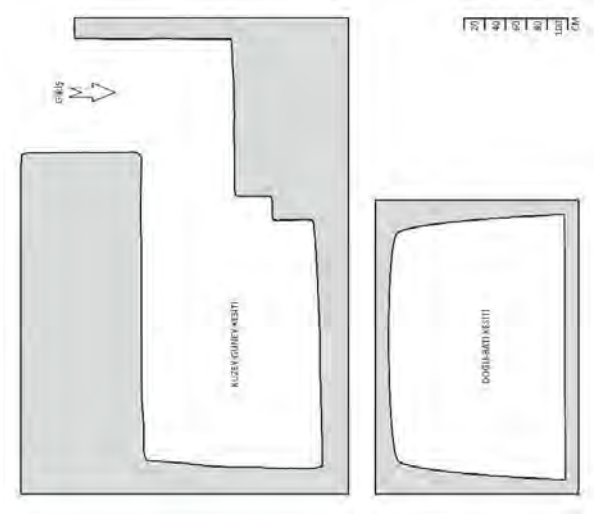

Resim 8: Erken Tunç Çağı Mezar Odası ve Planı

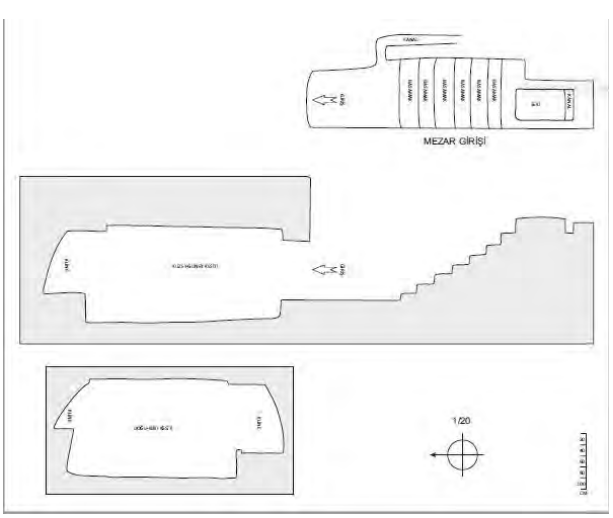

Resim 9: Nekropol'deki Roma Kaya Mezar Odası ve Planı

Resim 10: Roma döneminde değişikliğe uğratılırken yarım bırakılan ETÇ mezar örneği

Resim 11: Soğmatar Höyük

Resim 12- 13: Höyük'den Seramik Parçaları